

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТРЕБ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ У СОЦІАЛЬНОМУ ГУРТОЖИТКУ

У статті розкрито засадничі аспекти функціонування соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, акцентовано на значенні потреб для індивіда. Автором представлено результати емпіричного дослідження потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають у соціальному гуртожитку.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, соціальний гуртожиток, потреба.

Постановка проблеми. Євроінтеграційні процеси, що активно пропагуються та реалізуються нашою державою, передбачають посилення уваги до виховання і розвитку дітей. Разом з тим, нестабільність соціальної політики, а подекуди й відсутність у батьків власного позитивного досвіду сімейного виховання провокують поглиблення кризи інституту сім'ї і, як наслідок, незахищеність у ній дитини. Окреслені тенденції спричиняють появу та поширення у суспільстві дітей із соціальним статусом «діти-сироти» та «діти, позбавлені батьківського піклування», що негативно впливає на їхнє подальше соціальне становлення.

Особливо актуальною є соціалізація молоді, позбавленої батьківського піклування, яка за умов навчання, виховання та тривалого перебування в системі інтернатних закладів, виявляється невідповідною до самостійного життя. Соціальні гуртожитки як заклади тимчасової опіки дітей-сиріт покликані забезпечити вихованців житлом та створити умови для їхньої успішної соціалізації.

Сутність, причини сирітства та шляхи його запобігання вивчали І. Галатир, Л. Кальченко, Г. Постолюк, О. Терновецька ін. Проблеми виховання у державних інституціях опіки та їх вплив на розвиток дітей, які залишились без батьківського піклування, дослідили Л. Артюшкіна, М. Галагузова, М. Коренев, Л. Цибулько ін. Специфіка соціально-педагогічної діяльності в установах інтернатного типу для дітей-сиріт представлена М. Докторович, Л. Махоткіною, В. Сорочинською, Г. Хархан та ін. Наукові студії А. Аносової, М. Доннік, М. Овчиннікової, Л. Петушкової, М. Соляник, Н. Сушик присвячені різним аспектам соціально-педагогічної діяльності у соціальних гуртожитках.

Метою статті є виявлення та аналіз потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають у соціальному гуртожитку.

Результати теоретичного дослідження. Створення і функціонування соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зумовлене наявністю значної кількості біологічних та соціальних сиріт, які не мають власної сім'ї й у зв'язку з цим вимушені перебувати в інтернатних закладах. Для вихованців інтернатних закладів діяльність соціальних гуртожитків набуває своєї актуальності у період завершення навчання та переходу до самостійного життя.

Діяльність зі створення соціальних гуртожитків в Україні почалася у 2005 р. у зв'язку із затвердженням Типового положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Постанова Кабінету Міністрів № 878 від 8 вересня 2005 р.). Так, перший соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, був створений у м. Кіровоград 27 грудня 2005 р. за ініціативи обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді при підтримці міської ради, в межах експериментальної програми Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді в Кіровоградській області.

Варто відзначити участь і недержавних організацій у створенні соціальних гуртожитків для дітей-сиріт. Завдяки діяльності Благодійної організації «Фонд «Асперн» та при підтримці Дарницької районної у м. Києві державної адміністрації для тимчасового проживання була відкрита районна програма «Соціальний гуртожиток «Дім на половині дороги», що на відміну від інших закладів такого типу був розрахований не на 30, а на 12 місць. Це дало змогу створити умови, максимально наближені до домашніх.

З метою підвищення ефективності соціальної роботи з дітьми, сім'ями та молоддю колишнім Міністерством у справах сім'ї, молоді та спорту було розроблено Проект плану розвитку мережі закладів соціального обслуговування на 2008-2011 рр., згідно з яким планувалося створити понад 30 соціальних гуртожитків майже в усіх областях. Згідно з цією програмою, до 2011 року на території України було створено понад 30 соціальних гуртожитків у АР Крим, Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській областях.

Нині в Україні функціонує 19 соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Їхня діяльність покликана забезпечити соціальну адаптацію вихованців шляхом формування активної життєвої позиції, засвоєння норм та цінностей суспільства, здійснити підготовку до самостійного життя, до створення сім'ї, народження та виховання дітей, а також допомогти у працевлаштуванні [2].

Згідно з Типовим положенням про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [7], *соціальний гуртожиток* – це заклад для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років. Основними завданнями гуртожитку є надання соціальних послуг з підтриманого проживання, соціальної інтеграції та реінтеграції особам, які тимчасово проживають у гуртожитку.

У реалізації поставлених завдань працівники соціального гуртожитку зіштовхуються з численними труднощами у життєвій ситуації вихованців, спричиненими відсутністю можливості задоволення певних потреб.

Дефінітивне тлумачення терміна «потреба» представлено у різних науках. Так, з позиції психології, потреба є комплексною психофізичною реакцією (яка включає в себе, безперечно, і свідомість) на відповідність між позитивно сприйнятим предметом і негативним відчуттям відсутності чогось [5, с. 29-31].

З позиції філософії, потреба – це відображення суб'єктом діалектичної суперечності двох протилежностей: відсутність чого-небудь та ідеальне утворююче, що могло б цю відсутність заповнити [1].

Соціологія розглядає потребу як нужду в чому-небудь, що необхідне для підтримки життєдіяльності організму, людської особистості, соціальної групи, суспільства в цілому, як внутрішній побудник активності особистості. Потреба – стан нестатку, який стимулює діяльність, спрямовану на усунення цього нестатку [6].

Потреби виступають як такі стани особистості, через які здійснюється регуляція поведінки, визначається напрям думок, почуттів і волі людини. Разом з тим, потреби формуються і задовольняються у конкретному середовищі, набираючи форму і зміст, формулюються цим середовищем. Отже, потреби – об'єктивний нестаток організму в певних умовах, який забезпечує його життя і розвиток.

Як переконливо доводить Ж. Петрович [4], у контексті загальних закономірностей потреб людини слід розглядати й потреби дитини. Якщо порівнювати потреби дітей та потреби дорослих, то, звісно, вони мають свою специфіку. Зокрема, дитина не може повноцінно розвиватися без любові, емоційного тепла, значущого дорослого, котрий створює для неї безпечне й стабільне середовище.

Дослідниця у контексті свого наукового дослідження стверджує, що усе, що буде дитина буде робити в певних об'єктивних умовах, залежить від її потреб і волі. Однією з основних властивостей потреби є те, що вона породжує активність, спрямовану на певну сферу діяльності і одночасно залишається засобом цілеспрямованого впливу на дитину [4, с. 25].

Зважаючи на окреслену роль потреб у соціальній педагогіці та соціальній роботі, у практичній площині соціальної сфери активно застосовується оцінка потреб дитини, яка, удосконалившись та пройшовши відповідну апробацію, довела свою комплексність та інформативність у виявленні реального становища конкретної дитини.

До вивчення потреб дитини та розробки відповідної технології зверталися І. Зверева, З. Кияниця, В. Кузьмінський, Ж. Петрович. Оцінка потреб дитини – це гнучкий процес збору, узагальнення й аналізу інформації щодо стану та життєвих обставин дитини з метою визначення необхідних видів та обсягів послуг, їх впливу в ході подолання складних життєвих обставин.

Методика та процедура дослідження. Для виявлення рівня задоволеності потреб вихованців соціального гуртожитку нами було проведено емпіричне дослідження, інструментарієм якого став опитувальник для вихованців та діагностична бесіда з фахівцями закладу для оцінки потреб. В основу їх розробки було покладено висновки науково-практичних розвідок І. Зверєвої, З. Кияниці, В. Кузьмінського та Ж. Петровича [3]. У дослідженні взяли участь 20 вихованців соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Чернігівської обласної ради, що знаходиться у місті Ніжин. Вік респондентів – від 16 до 22 років.

Аналіз результатів дослідження. Наведемо дані отриманих результатів дослідження за визначеними індикаторами потреб для розвитку вихованців. Так, за індикатором «здоров'я» з'ясовано, що 41% опитаних мають III групу інвалідності. Серед основних видів розладів:

- незначні порушення мовних, мовленнєвих функцій і психічних функцій;
- легка розумова відсталість, особливо у дітей, які знаходилися в інтернатних установах м. Батурин та смт. Замглай;
- порушення функцій кровообігу;
- серцево-судинні захворювання;
- фізичні каліцтва.

86% респондентів відзначили, що добре, збалансовано харчуються, але мають проблеми з приготуванням їжі, правилами її зберігання тощо, 14% – були вагітними/народили дитину/є батьком

дитини, 82% – палять, 88% – вживають алкоголь, з них 13% є алкозалежними й лікуються в Ніжинському наркологічному диспансері.

За індикатором «зайнятість» виявлено, що 29% мешканців соціального гуртожитку не працюють, іншим 71% було важко знайти роботу. Вони відзначають такі на це причини: низька заробітна плата, проблеми зі здоров'ям, невідповідність вимогам роботодавця, судимість, відсутність вищої освіти, неподходящий графік роботи, статус сироти та навіть лінь. Тільки 14% відвідують гуртки та секції (спортивні).

Аналізуючи результати за індикатором «житлово-побутові умови», відзначимо, що 14% не задоволені умовами проживання, у той же час 100% опитаних комфортно там почуваються, пояснюючи це безкоштовними послугами і гарним ставленням спеціалістів до них. Однак, характеризуючи умови проживання, мешканці нарікали на відсутність ванни у соціальному гуртожитку. Усі респонденти (100%) відзначають, що за весь період проживання не зіштовхувалися з проблемами з водою, опаленням, обладнанням для приготування їжі та її зберіганням, меблями тощо. Тільки 18% дотримуються чистоти в кімнатах постійно. На думку соціального педагога даного закладу, це через те, що діти та молодь, яка потрапляє до соціального гуртожитку, не володіють елементарними навичками самообслуговування. 23% опитаних можуть побути наодинці, пояснюючи це тим, що проживають у кімнатах по 2-3 особи.

Результати дослідження за індикатором «доходи» показали, що, як уже зазначалося вище, 71% опитаних працює, але при цьому вони часто змінюють місце роботи (деякі навіть 2-3 рази на місяць). Більшість із них (78%) має стабільний прибуток. Часто ці особи мають борги – 43%, та, як зазначає соціальний педагог, інколи беруть кредити в сумнівних конторах. Також 43% мешканців планують свої фінансові витрати на місяць, але 29% – не можуть прожити на ті гроші, що заробляють. Це свідчить про невміння правильно розпоряджатися власними коштами, хоча, разом з соціальним педагогом вони складають план витрат на місяць.

Щодо індикатора «соціальна інтеграція» відзначимо, що 86% респондентів вказали, що мають значущого дорослого та вірних друзів, яким можуть повністю довіряти, що свідчить про комунікабельність, дружність та відкритість вихованців. Тільки 14% дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що проживають у соціальному гуртожитку м. Ніжин, почувають себе ізольовано, при цьому причин вони не пояснюють. Також 86% вихованців стверджують, що їм важко заводити нові знайомства. На нашу думку, це спричинено дефіцитом можливостей встановлення міцних і тривалих стосунків із дорослими чи дітьми через часту зміну місця проживання і сформованою недовірою до оточуючих.

Більшість дітей та молоді, що перебувають у соціальному гуртожитку, потрапили до нього з інтернатних установ, прийомних сімей та місць позбавлення волі, як свідчать дані за індикатором «сімейні стосунки». 83% вихованців зазначають, що мали важке дитинство. 47% – мають когось із членів сім'ї, хто виховувався/виховується в інтернатному закладі чи перебуває під опікою, у прийомній сім'ї, ДБСТ. 61% респондентів підтримують зв'язок з близькими, з них отримують допомогу: практичну – 29%; фінансову – 53%; емоційну – 29%; інформаційну допомогу та поради – 100%.

Вихованці соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за нашими спостереженнями, найчастіше мають такі проблеми, спричинені недостатньою задоволеністю певних потреб:

- відсутність стійкого прагнення до підвищення рівня загальнолюдської культури, гуманного ставлення та естетичного розвитку;
- уживання алкоголю, наркотиків, паління, вияв різних форм антисоціальної поведінки, самотність;
- пасивні форми проведення вільного часу;
- споживацька психологія у стосунках із близькими, державою, суспільством;
- несформованість вольової сфери, відсутність цілеспрямованості щодо майбутнього життя (дуже часто цілеспрямованість виявляється лише щодо найближчої мети отримати бажане);
- низька соціальна активність, бажання бути непомітним, не привертати до себе уваги;
- несформованість життєвих планів, цінностей, проблеми в задоволенні нижчих потреб (їжа, одяг, помешкання, розваги);
- проблеми у сфері зайнятості: безробіття; потреба у тимчасовій зайнятості; невизначеність щодо подальшої зайнятості; часта зміна місця роботи;
- проблеми із здоров'ям: психічне здоров'я, фізичне здоров'я; інвалідність; інфекції, що передаються статевим шляхом, інфекційні хвороби; уживання алкоголю, наркотиків, тютюнопаління, токсикоманія; переривання вагітності; безпліддя; потреби в оздоровленні дітей, лікуванні, обстеженні, догляді;
- проблеми сімейного характеру: планування сімейного життя; проблеми молоді сім'ї; дисгармонія подружніх стосунків; конфлікти; відсутність навичок догляду за дитиною; проблеми виховання дітей; низький рівень виховного потенціалу сім'ї; ухилення від виконання батьківських обов'язків; проблеми спілкування дітей з батьками; небажана вагітність і народження дитини; позашлюбна дитина; відмова від дитини; особливості виховання дитини з функціональними обмеженнями, проблеми взаємовідносин; насильство в сім'ї (сексуальне, фізичне, психологічне, економічне);

–проблеми соціально-економічного характеру: відсутність або втрата житла; відсутність необхідного одягу, взуття, неповноцінне харчування; малозабезпеченість; борги та кредити; соціально-побутові проблеми; планування особистого бюджету.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, вихованці соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, мають труднощі у більшості показників потреб для розвитку. Зокрема, вони мають проблеми з психічним, фізичним здоров'ям, зловживають алкоголем, палять тощо. Не задовольняється і потреба в самореалізації, що відображається в пасивних формах проведення вільного часу, низькій соціальній активності, наявні також проблеми щодо трудової зайнятості. Емоційні потреби також забезпечуються не повною мірою, оскільки мешканці не отримують належної любові та підтримки від значущих у їхньому житті дорослих. Позитивне самосприйняття вихованців соціального гуртожитку ускладнюється споживацьким ставленням до оточуючих і неадекватною самооцінкою.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці та реалізації профілактичних і корекційних програм для вихованців соціального гуртожитку, спрямованих на задоволення потреб та нівеляцію виявлених у них проблем.

Використані джерела

1. Журавльов А. Потреба як суперечність / А. Журавльов // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 9/10. – С. 208-227.
2. Індивідуальне планування в соціальній роботі. Інструкція щодо надання соціальних послуг у соціальному гуртожитку / [авт.-упоряд. Ю. Пилипас, Ю. Чорна]. – К. : ТОВ «Телесик», 2011. – 68 с.
3. Оцінка потреб дитини та її сім'ї : від теорії до практики : навч. посібн. : у 2 част. / І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко. – К. : Задруга, 2011. – Част. I. – 224 с.
4. Петрочко Ж. В. Дитина у складних життєвих обставинах : соціально-педагогічне забезпечення прав дітей : монографія / Ж. В. Петрочко. – Рівне : видавець О. Зень, 2010. – 368 с.
5. Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі : [матер. методолог. сем. АПН України 19 бер. 2008 р.]. – К. : ВІЦ «Місто», 2008. – 728 с.
6. Соціологія : словарь-справочник. – М. : Наука, 1991. – 247 с.
7. Типове положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-%D0%BF#n90>

Ren L. V.

THE NEEDS' RESEARCH OF ORPHANS AND CHILDREN WITHOUT PARENTAL TRUSTEESHIP WHO RESIDE IN THE SOCIAL HOSTEL

The creation and functioning of social hostels for orphans and children without parental trusteeship is caused by availability of many biological and social orphans who have not own family and must live in boarding institutions. The activities of the social hostels have an importance and actuality for the hospital children when they finish secondary education and proceed to an independent life.

A social hostel is an institution for temporary residence of orphans and children without parental trusteeship who are from 15 to 18 years old and individuals of these groups who are from 18 to 23 years old. The main task of a social hostel is giving the social services of support residence, social integration and reintegration for individuals who temporary reside in a hostel.

For realization of these tasks the social workers of the social hostel meet with mane difficulties in life situations of orphans and children without parental trusteeship. The difficulties are caused by the lack of opportunity to satisfy the needs.

The author presents the results of empiric research of the needs of the orphans and children without parental trusteeship who reside in the social hostel. So these children have got difficulties in most indexes of the needs for development. In particular they have problems in psychic, physical health, misuse of alcohol, smoke and so on.

The children's need in self-realization is not satisfy. It appears in passive forms of the recreation, their low social activity and they have problems in employment. The emotional needs are not completely satisfy, because the inhabitants don't get needful love and support from the significant in their life adults. The positive self-perception of the social hostel inhabitants becomes more involved because of the consumer attitude to the people and an inadequate self-concept.

Key words: *orphans, children without parental trusteeship, social hostel, need.*

Стаття надійшла до редакції 06.12.2017 р.